

Agrarinės ekonomikos mokslo raida Vilniuje 1945–1990 m.

Antanas Poviliūnas

Profesorius
Vilniaus universiteto Marketingo katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. (370–2) 36 61 48

Apžvelgiamos agrarinės ekonomikos mokslo institucijos Vilniuje 1945–1990 m. ir jų svarbesni, autoriaus nuomone, moksliniai tyrimai: žemės ekonomikos vertinimas, žemės ūkio gamybinio potencialo ir jo naudojimo vertinimas, ūkiškumo ekonominių sąlygų išlyginimo teorija ir praktika, žemės ūkio išdėstymo ir specializavimo tyrimai, naujų organizacinių formų paieškos.

Įvadas

Pokario metais sparčiai plėtotas ekonomikos mokslas ir studijos. Lietuvos žemės ūkio ekonomikos moksliniai tyrimai buvo sutelkti ir plėtojami Kaune ir Vilniuje. Kaune Lietuvos žemės ūkio akademijoje nuo 1949 m. pavasario semestro ėmė veikti Ekonomikos fakultetas, integruvęs ekonomikos studijas ir mokslą. Vilniuje svarbiausi žemės ūkio ekonomikos mokslinių tyrimų centrai buvo įkurti kaip savarankiškos mokslinio tyrimo institucijos. Agrarinės ekonomikos ir vadybos tyrimų ėmėsi Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos institutas (įkurtas 1941 m., po karo veiklą atgaivinęs 1946 m.) ir Lietuvos žemės ūkio ministerijos Lietuvos žemės ūkio ekonomikos institutas (įkurtas 1959 m.). Jų paskirtis buvo fundamentiniai ir taikomieji ekonomikos tyrimai bei mokslinės paslaugos suinteresuotoms organizacijoms.

Agrarinės ekonomikos problemas nagrinėjo ir Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetų

bei Lietuvos plano komiteto Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos instituto (įkurto 1973 m.) darbuotojai. Jų agrarinės ekonomikos tyrimai buvo labiau susiję su savo mokslinių kvalifikacijų tobulinimu.

Straipsnyje nagrinėjami, autoriaus nuomone, svarbiausi ir turintys išliekamą reikšmę Ekonomikos instituto ir Lietuvos žemės ūkio ekonomikos instituto 1945–1990 m. tyrimai, stengiantis parodyti Vilniaus universiteto absolventų indėlį plėtojant tyrimus, garsinant juos ne tik buvusioje TSRS, bet ir už jos ribų. Pirmoje dalyje apžvelgiama agrarinės ekonomikos mokslo institucijų Vilniuje raida, toliau nagrinėjami svarbiausi jų žemės ūkio ekonomikos ir vadybos tyrimai.

Agrarinės ekonomikos mokslo institucijos Vilniuje ir jų raida

Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos institutas ir jo agrarinės ekonomikos tyrimų kryptys. Ekonomikos institutas – pirmasis

pokario metais ne tik nagrinėjo bendrąsias Lietuvos ūkio ekonomikos problemas, bet pradėjo ir plėtojo žemės ūkio ekonomikos mokslinius tyrimus. Veiklos pradžioje Institutas Lietuvos ūkio moksliniams tyrimams pasitelkė kai kuriuos jau prieškario laikais žinomus ekonomistus – Joną Bučą, Dzidą Budrį, Domą Cesevičių, Joną Dagį, Kazimierą Lukšą, Petrą Šalčių. To meto Instituto darbuotojai palaikė ryšius ir su Jonu Aleksa, 1945–1946 m. dirbusiu Mokslų akademijos Žemės ūkio institute, ir Vladu Jurgučiu, kuris 1946 m. pašalintas iš universiteto dar 20 metų gyveno Užupyje, ir ne vienas jo rankraštis rado vietą Ekonomikos instituto bibliotekoje. Jie padėjo ugdyti jaunosius mokslo darbuotojus.

Žemės ūkio ekonomikos tyrimus pradėjo jaunieji Instituto mokslo darbuotojai, pirmaisiais pokario metais baigę Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetą. 1950 m. mokslinę veiklą Institute pradėjo Vaclovas Mališauskas, 1951 m. – Juozas Pričinauskas, 1952 m. – Antanas Poviliūnas ir Julius Tamošiūnas. Prie jo prisijungė ir nuo 1947 m. dirbantys Instituto mokslinis sekretorius Lježo universiteto auklėtinis Vytautas Januškevičius. Tai buvo 1952 m. įkurto Žemės ūkio ekonomikos sektoriaus branduolys, kuriam vadovauti ėmėsi tarpukario Lietuvos kooperacijos veikėjas, kooperacinių laikraščių redaktorius, buvęs pirmasis prekybos liaudies komisaras (1940–1944 m.), Ministrų tarybos pirmo inko pavaduotojas (1944–1946 m.), Vilniaus universiteto Liaudies ūkio ekonomikos katedros dėstytojas (nuo 1946 m.), profesorius (nuo 1965 m.) Marijonas Gregorauskas.

M. Gregorauskas sektoriui vadovavo 1952–1956 metais. Sektorius padidėjo dvigubai. Į mokslinių darbuotojų gretas įsiliejo Lietuvos žemės ūkio akademijos auklėtinės Valė Kavaliaus-

kienė, Stasė Mikalauskienė, Birutė Poviliūnienė, Aldona Vitkūnienė, Vilniaus universiteto auklėti is Bolius Poškus.

Žemės ūkio ekonomikos sektorius davė pradžią ekonomistų mokslinėms ekspedicijoms, tyrusioms Lietuvos regionų žemės ūkio ekonomikos būklę, jos priežastis, būdus padėčiai gerinti. Jis teikė pasiūlymus ir rekomendacijas suinteresuotoms rajoninėms ir respublikinėms organizacijoms, pradėjo organizuoti rajonines konferencijas ekonomikos klausimais, taip susiedamas mokslą ir gamybą, dėdamas ūkių vadovų, žemės ūkio specialistų ekonominio švietimo pagrindus.

Viena iš mokslinių tyrimų krypčių buvo naujų sukurtų ūkininkavimo vienetų (kolūkių ir valstybinių ūkių) ekonomikos kūrimo analizė. 1951–1954 m. praėjus ūkių stambi imo kampanijai aktualus tapo kolūkio teritorijos organizavimas ir gyvenviečių statybos projektavimas. Tuo metu pasirodė Instituto darbuotojų J. Bulavo, M. Gregorausko ir V. Mališausko straipsnis, kuriame pirmą kartą pamėginta tuos klausimus spręsti ne ideologiniu, politiniu, bet ekonominiu požiūriu, t. y. skaičiuojant, kiek reikėtų kapitalinių įdėjimų, kokios būtų metinės gamybos išlaidos, pasirenkant vieną iš keturių teritorijos organizavimo variantų [1, p. 119].

Kita mokslinių tyrimų kryptis buvo žemės ūkio išdėstymas ir specializavimas. 1955 m. Vilniuje įvyko TSRS mokslų akademijos organizuotas regioninis pasitarimas, apsarstęs šiuos klausimus Baltijos šalyse ir Baltarusijoje [3].

Pažymėtina, kad jau tada buvo pagrįstos Lietuvos žemės ūkio zonos, kurios vėliau beveik nesikeitė: Vakarų zona su Pajūrio ir Žemaitijos pazoniais, Centro (vėliau pavadinta Vidurio) zona ir Rytų zona su Aukštaitijos ir Pietryčių pazoniais. Rajonai taip pat buvo sugrupuoti į keturias

grupės pagal gamtines ir ekonomines sąlygas, į kurias buvo atsižvelgiama, skirstant žemės ūkio produktų privalomus pristatymus valstybei, apmokėjimą natūra už MTS darbus [3, p. 89].

1959 m. šie klausimai nagrinėti stambiam veikalė „Lietuvos žemės ūkio specializavimas ir išdėstymas“ [7].

Dar viena mokslinių tyrimų kryptis – žemės ūkio produkcijos savikainos nustatymas, kolūkių materialinio suinteresuotumo didinimas. Minėtinas J. Pričinauskas, apibendrinęs to meto valstybės ekonominių priemonių poveikį žemės ūkio gamybai didinti, ūkio šakų pajamingumą, kainų sistemos tobulinimą, visuomeninio ir asmeninio ūkio vystymo derinimą [27]. B. Poškus iš pirminės kolūkių apskaitos duomenų mėgino nustatyti svarbiausią žemės ūkio produktų savikainą [19].

Iš M. Gregorausko sektoriaus vadovavimą pėrėmė V. Mališauskas, kuris sektoriaus vadovu buvo iki nutraukiant šios krypties tyrimus Institute. Pradėjus veikti Lietuvos žemės ūkio ekonomikos institutui, Žemės ūkio ekonomikos sektorius pavadintas Rentabilumo ir ūkiskaitos sektoriumi. Nors šie atliekami tyrimai turėjo apimti visas ekonomikos šakas, tyrimų objektas liko tas pats – žemės ūkis ir ypač kolūkiai. Buvo nagrinėjami kolūkių kaupimo ir vartojimo [8], gamybos intensyvinimo [10], efektyvinimo [9] klausimai. Dviejų konferencijų – Biržų 1959 m. ir Rokiškio 1960 m. – medžiaga, siekiant metodškai padėti kitiems rajonams organizuoti tokias konferencijas, paskelbta atskirais leidiniais [5; 11]. Vėliau sektorius persiorientavo nagrinėti Lietuvos gamtos išteklių ekonominio vertinimo, jų kadastro sudarymo, naudojimo efektyvinimo, gamtos taršos mažinimo ir gamtos saugos klausimus, tais klausimais išleista knygų ir žurnaluose paskelbta straipsnių.

Sėkmingą sektoriaus veiklą lėmė tai, kad mokslinį jo branduolį sudarė darbuotojai, savo kūrybinį kelią pradėję būdami aspirantai, jaunesnieji moksliniai bendradarbiai ir galiausiai tapę mokslų daktarais, docentais ir profesoriais. Dideli V. Mališauskos nuopelnai, kuris visas jėgas skyrė moksliniams tyrimams, jauniems mokslininkams ugdyti, tapo mokslų daktaru, profesoriumi, buvo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos akademiku.

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, Ekonomikos institutas pertvarkytas, labai sumažinta darbuotojų, panaikintas šis sektorius.

Lietuvos žemės ūkio ekonomikos institutas ir jo tyrimų kryptys. Lietuvos žemės ūkio ministerija, 1959 m. įsteigusi Žemės ūkio ekonomikos institutą, baigė kurti žemės ūkio mokslinio aprūpinimo sistemą, kuri susidėjo iš institutų: Žemdirbystės (turėjusio du filialus ir aštuonias bandymų stotis), Gyvulininkystės, Veterinarijos, Sodininkystės ir daržininkystės, Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos, Melioracijos, Ekonomikos. Jai priklausė ir Paukštininkystės bandymų stotis. Ši sistema apėmė visas žemės ūkio sritis: gamybinę, ekonominę, organizacinę ir socialinę.

Laikui bėgant Ekonomikos institutas labai išaugo. Savo mokslinių tyrimų išvadomis, gamybos intensyvinimo, vadybos tobulinimo rekomendacijomis, moksliniais straipsniais jis vaidino vis reikšmingesnę vaidmenį.

Instituto organizatorius, pirmasis jo vadovas buvo Vytautas Geralavičius, 1959 m. paskirtas moksliniu sekretoriumi. 1961 m. direktoriaus pareigas pradėjo eiti Jonas Laurinaitis. Tai buvo dar prieškarinio Lietuvos inteligentijos atstovas, nuo 1940 m. tapęs atsakingu valstybės veikėju (1940–1941 m. Maisto pramonės, 1941–1945 m. Mėsos ir pieno pramonės, 1945–1947 m. Žem-

dirbystės liaudies komisaras, 1947–1954 m. Lietuvos Ministrų tarybos atstovas prie TSRS Ministrų tarybos, 1954–1961 m. Lietuvos Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas), galiausiai paskirtas dirbti į Institutą. Mokslinio darbo jis nebuvo dirbęs. Tačiau iš ankstesnio darbo jis gerai išmanė žemės ūkio ir jo produkcijos perdirbimo bei realizavimo gamybinius ir organizacinius klausimus, Lietuvos ir Maskvos ekonominių, gamybinių, komercinių santykių problemas. Buvo įtakingas žmogus to meto Lietuvos valdymo institucijose ir tuo naudojosi, organizuodamas ir plėtodamas Instituto veiklą, ypač mokslinių paslaugų teikimą žemės ūkio respublikinei ir rajoninėms vadovavimo grandims, žemės ūkio įmonėms.

Institutui atlikti agrarinės ekonomikos ir vadybos mokslinius tyrimus trukdė mokslininkų ekonomistų stoka [30; p. 29]. Nesėkmingi buvo mėginimai perkelti iš Mokslų akademijos Ekonomikos instituto pajėgią agrarininkų ekonomistų grupę. Institutui vadovavo kitų žemės ūkio sričių specialistai, neturėję ekonomikos tyrimų patirties: direktorius Jonas Laurinaitis buvo agronomas, jo pavaduotojas Rimvydas Mickis – inžinierius hidrotechnikas, mokslinis sekretorius Vytautas GERALAVIČIUS – veterinarijos gydytojas. Tiesa, R. Mickis 1954–1960 m. buvo vykdęs mokslinius tyrimus Hidrotechnikos ir melioracijos institute, V. GERALAVIČIUS – Gyvulininkystės institute (1953–1956 m.), Žemės ūkio ministerijoje (1957–1959 m.). Skyrių vedėjų ir mokslinių bendradarbių ekonomistų buvo mažai. 1960 m. Institute pradėjo dirbti Lietuvos žemės ūkio akademijos auklėtiniai Stasė ŠEŠELGIENĖ (agronomė), Viktoras VAIKUTIS (inžinierius hidrotechnikas), Jurgis VAITAUSKAS (ekonomistas), Jonas VEGYS (inžinierius mechanikas), 1961–1962 m. – Vilniaus universiteto

auklėtiniai Antanas Martinėnas, Jonas Pilypas, Vytautas Gureckas (ekonomistai), Žemės ūkio akademijos auklėtinis, daugiau nei trejus metus išdirbęs TSRS žemės ūkio ekonomikos instituto atraminio punkto Ukmergės rajono „Lenino keliu“ kolūkyje vedėjas Enrikas Klimašauskas (ekonomistas).

1966 m. Instituto direktoriumi tapo Bolius Poškus, kuris iš J. Laurinaičio perėmė jau susiformavusį Institutą, augantį ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai. J. Vegys jau buvo technikos mokslų kandidatas, S. Šešelgienė 1960 m., V. Vaikutis – 1964 m. apsigynė žemės ūkio mokslų kandidato, o R. Mickis 1966 m. – žemės ūkio mokslų daktaro disertacijas.

B. Poškus ekonomikos mokslinių tyrimų pagrindus įgijo 1955–1959 m. dirbdamas su M. Gregorausku, V. Mališausku, J. Pričinausku ir kitais Mokslų akademijos Ekonomikos instituto darbuotojais, ekonomikos analizavimo ir planavimo patirties – Valstybi iame plano komitete (1959–1966 m.). Žemės ūkio ekonomikos institutui jis vadovavo iki 1988 m. Mokslinė ir organizacinė veikla buvo tinkamai įvertinta, 1981 m. jam suteikiamas ekonomikos mokslų daktaro laipsnis, 1982 m. – profesoriaus vardas, išrenkamas TSRS žemės ūkio mokslų akademijos nariu-korespondentu, 1985 m. akademiku, o 1990 m. – šios akademijos viceprezidentu.

Vadovaujant B. Poškui, Institutas toliau plėtėsi. 1970 m. buvo 94 darbuotojai, o 1988 m. – 215, iš jų šeši mokslų daktarai, 54 mokslų kandidatai. Pastatyti nauji rūmai Vilniaus centre. Institutas įkūrė ir išugdė Lietuvoje Žemės ūkio skaičiavimo centrą, kuris atsiskiriant nuo Instituto (1985 m.) turėjo per 500 darbuotojų.

Instituto moksliniai tyrimai pamažu apėmė visas ekonomikos ir vadybos grandis: ūkių (tarp

jų visuomeninio ir asmeninio sektoriaus), rajonų ir šalies, žemės ūkio ir agrarinį pramoninį kompleksą sudarančias ūkio šakas.

Bene svarbiausia (ypač apie 1980 metus) mokslinių tyrimų kryptis buvo agrarinės pramoninės integracijos ekonominių ir socialinių problemų nagrinėjimas. Agrarinės pramoninės integracijos, t. y. įmonių, gaminančių, perdirbančių ir realizuojančių maisto produktus ir kitus gaminius, pagamintus iš žemės ūkio žaliavos, tarpusavio ekonominių ryšių plėtojimo tyrimus Institutas vykdė dviem linkmėmis: žemės ūkio ir kitų agrarinio pramoninio komplekso šakų ekonominių ryšių ir santykių tobulinimo; agrarinių pramoninių įmonių kūrimo ekonominio pagrindimo (Juozas Adomaitis, Antanas Dikčius, Janina Natkienė, Pranas Pabrėža, Edvardas Rudys, Tadas Vaičekovskis ir kiti).

Kita tyrimų kryptis buvo žemės ūkio vystymo, specializavimo, koncentravimo ir kooperavimo procesų ekonominė analizė, jų perspektyvų prognozavimas. Parengtos šių procesų 1980 m., 1990 m., 2000 m. ir 2015 m. prognozės (Antanas Anelauskas, Emilija Kemėšytė, Raminta Klimavičiūtė, Bronius Pečiukaitis, Leonas Pilkauskas, Antanas Poviliūnas, Stasė Šešelgienė, Viktoras Vaikutis ir kiti).

Dar viena mokslinių tyrimų kryptis – žemės ūkio valdymo, darbo organizavimo, žemės ūkio įmonių ir jų darbuotojų materialinio ir moralinio skatinimo tobulinimas. Tai buvo platus spektras ūkių valdymo ir organizavimo darbų, rajonų ir šalies žemės ūkio organizacinėms struktūroms, jų funkcijoms tobulinti (Vidmantas Gikys, Vytautas Gureckas, Kazys Kaluina, Enrikas Klimaišauskas, Arvydas Kuodyš, Antanas Martinėnas, Jonas Pilypas, Jonas Vegys ir kiti).

Svarbi kryptis buvo kaimo socialinių problemų ir darbo išteklių racionalaus naudojimo

sprendimų paieškos. Buvo atliekamos sociologinės apklausos, tiriamas ūkių apsirūpinimas žemės ūkio specialistais ir kvalifikuotais darbininkais, jų motyvacijos (Saulius Budvytis, Bronius Grabauskas, Zigmantas Urbonas ir kiti).

Svarbus Instituto mokslinės brandos pripažinimas buvo Tarybos iš pradžių ekonomikos mokslų kandidato, o vėliau ir daktaro moksliniams laipsniams teikti patvirtinimas. Šioje Taryboje disertacijas gynėsi Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Ukrainos agrarininkai-ekonomistai.

Institutas palaikė glaudžius ryšius su Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Ukrainos analogiškais institutais, Maskvoje, Leningrade, Rostove prie Dono, Novosibirske buvusiais sąjunginiais žemės ūkio ekonomikos institutais. Buvo atliekami bendri moksliniai tyrimai, organizuojamos mokslinės konferencijos, leidžiami bendri moksliniai leidiniai. Iš tokių leidinių minėtina monografija apie Baltijos šalių žemės ūkio industrializavimą [2].

Stiprėjo Instituto ir buvusių socialistinių bei rinkos ekonomikos šalių ryšiai. 1985 m. Institutas kartu su Debreceno (Vengrija) žemės ūkio universitetu organizavo mokslinę konferenciją, kurios pranešimus savo mokslo darbuose paskelbė Universitetas [28]. Kasmet buvo keičiamasi delegacijomis su Rytų Vokietijos Erfurto žemės ūkio skaičiavimo centru.

Naujas ryšių su užsieniu etapas prasidėjo TSRS žemės ūkio ministerijai sudarius mokslinio bendradarbiavimo sutartis su Vakarų Vokietijos ir Suomijos žemės ūkio ministerijomis. Lietuvos žemės ūkio ekonomikos institutui patikėta atstovauti buvusios TSRS agrariniam ekonomikos mokslui bendradarbiaujant su Gyseno universiteto Kontinentinių ekonomikos ir žemės ūkio tyrimų centru (Justus-Liebig-Uni-

versität Giessen. Zentrum für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung) ir Suomijos žemės ūkio ekonomikos institutu. Bendradarbiavimas su Gyseno universitetu apsiribojo kasmetiniu keitimusi delegacijomis, susipažįstant su Lietuvos ir Vakarų Vokietijos žemės ūkio laimėjimais ir problemomis, su mokslininkų veikla, nagrinėjant agrarinės ekonomikos klausimus. Ryšiai su Suomijos žemės ūkio ekonomikos institutu išsiplėtojo plačiau: buvo keičiamasi ne tik mokslininkų delegacijomis, bet ir organizuojamos bendros konferencijos, jose dalyvauti kviečiami ir Latvijos bei Estijos agrarininkai ekonomistai. Suomijos institutas šių konferencijų medžiagą anglų kalba leido kaip savo mokslo darbus, kurie buvo platinami visame pasaulyje.

1990 m. Institutas panaikintas, jo vietoje įkurtas kelis kartus mažesnis Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.

Apie svarbesnius agrarinės ekonomikos mokslinius tyrimus

Žemės ekonominis vertinimas. Tai – reikšmingiausias Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto mokslinis tyrimas, palikęs ryškų agrarinės ekonomikos teorijos ir praktikos pėdsaką. Tarpukario Lietuvoje žemė pagal kokybę buvo suskirstyta į keturias rūšis. Pirmaisiais pokario metais buvo naudojamas tarpukario Lietuvos žemės rūšiavimas žemės mokesčiams ir žemės ūkio produktų prievolėms nustatyti. 1955 m. vadovaujant Vytautui Vazalinskui, nustatytas rajonų dirvožemių ūkinės vertės rodiklis [16, p. 30].

Žemės ekonominio vertinimo tyrimus V. Mališauskas pradėjo 1957 m., kai jau buvo visų Lietuvos dirvožemių tyrimo rezultatai. Jis siekė nustatyti ne tik dirvožemių lyginamąjį našumą, jų tinkamumą auginti žemės ūkio kultūras, bet ir

efektyvų našumą bei pajamingumą [31, p. 5] Pirmą dalis – dirvožemių bonitavimas – vertino dirvožemio fizinių, cheminių, biologinių ir kitų savybių kompleksą, lėmusį gamtinį žemės našumą. Tam buvo panaudota šimtabalė santykinė vertinimo sistema. Kriterijus – augalininkystės produkcija, apskaičiuota sutartiniais vienetais ir pinigais. Antra dalis – ekonomi is kokybės vertinimas – didino ar mažino boniteto balą, atsižvelgiant į gamybos sąlygas (akmenuotumą, reljefą, darbo sklypo dydį), didinančias ar mažinančias gamybos išlaidas. Taigi buvo nustatytos dvi funkcinės priklausomybės: 1) dirvožemio boniteto ir augalininkystės produkcijos bei 2) gamybos sąlygų ir išlaidų. Atsižvelgta ir į kelių tinklų bei būklę, ūkio nuotolį nuo rajono centro, Lietuvos regionų klimatinės sąlygas (augalų vegetacijos laikotarpį, meteorologines sąlygas ir pan.). Tai ir buvo šio žemės vertinimo naujovė, palyginti su ankstesniais vertinimais.

Vertinimo objektu buvo parinkta dirvožemio atmaina, leidusi atlikti kiekvieno žemės kontūro, ūkio padalinio, ūkio, rajono ir šalies žemės ekonominį vertinimą. Sisteminiu požiūriu pateiktas žemės vertinimas kiekvienai ūkio struktūrai, nustatytos racionalios žemės ūkio naudmenų perdavimo kitiems naudotojams ribos. Antai 1970 m. buvo nagrinėtas gamybos išlaidų ir augalininkystės bendrosios produkcijos vertės santykis, esant skirtingam žemės ekonominiam įvertinimui. Skaičiavimai parodė, kad tuometinėms žemės ūkio gamybos sąlygomis naudoti žemės ūkyje žemę, kurios ekonominis įvertinimas iki 20 balų, neapsimokėjo [18; p. 88]. Be to, daroma išvada, kad norint naudoti žemės ūkiui naujas žemes, reikia lyginti šių žemių kokybę po naudojimo su ūkio vidutiniu žemės ekonominiu įvertinimu. Jei naujų žemių kokybė

blogesnė, jų naudojimo išlaidos neapsimokės per 10 metų, tokių žemių naudoti žemės ūkyje neapsimoka, geriau tas lėšas skirti intensyviau naudoti turimas žemes.

Žemės ekonominis vertinimas buvo pagrįstas atsisakyti blogesnes žemes naudoti žemės ūkyje, apšodinti jas miškais. Antai 1940 m. žemės ūkio naudmenos sudarė 4394 tūkst. ha ir miško plotai – 1237 tūkst. ha, o 1960 m. atitinkamai 3936 ir 1677, 1980 m. – 3681 ir 1955, 1990 m. – 3513 ir 1968 tūkst. ha arba 1940–1990 m. žemės ūkio naudmenos sumažėjo 881 tūkst. ha, arba 20 proc., ir miško plotai padidėjo 731 tūkst. ha, arba 37 proc. [15, p. 32].

Žemės ekonominio vertinimo tąsa buvo piniginis žemės vertinimas. A. Poviliūnas, remdamasis melioracijos išlaidomis ir žemės kokybės pagerėjimu dėl melioracijos, matuojamu žemės ekonominiu įvertinimo balais, apskaičiavo žemės ekonominio įvertinimo balo kainą. Šią balo kainą padauginus iš žemės ekonominio įvertinimo balo, buvo gaunama žemės hektaro kaina [23, p. 3]. V. Mališauskas iš esmės taip pat pritarė šiam principui [12, p. 334]. Tačiau jau atgavus Lietuvai nepriklausomybę ir iškilus žemės kainos klausimui, jis pasiūlė kitą metodą, remdamasis tarpukario Lietuvos žemės kainos ir grūdų rinkos kainos santykiu. Skaičiavimai parodė, kad vidutiniškai 1 ha žemės kaina buvo lygi 2,5 metų javų derliaus kainai. Turint kiekvieno žemės sklypo ekonominį įvertinimą balais, nustatyti jo žemės kainą nesudaro sunkumų [15, p. 51]. Žinoma, tai nebuvo žemės kainos nustatymas, nors tuo metu taip ir buvo rašoma¹. Tai buvo piniginis žemės įvertinimas. Kai-

na galėjo atsirasti tik tapus žemei private nuosavybe ir atsiradus Lietuvoje žemės rinkai.

Žemės ekonominio vertinimo rezultatai buvo naudojami grupuojant administracinius rajonus į ekonomines rajonų grupes ir sumuojant žemės ūkio gamybinės ir ekonominės veiklos rezultatus, diferencijuojant valstybinių supirkimų kainas, pateikiant ūkiams planinių produkcijos supirkimų užduotis, paskirstant materialinius ir techninius išteklius, melioracijos darbus, sprendžiant kitus klausimus. Didelis Žemės ūkio ekonomikos instituto indėlis į šią veiklą. Institutas turėjo galingą skaičiavimo centrą, kur atlikti visi skaičiavimai ir pagal rezultatus Lietuvos žemės ūkio ministerija planuodavo ir organizuodavo gamybą.

Žemės ūkio gamybinio potencialo ir jo naudojimo vertinimas. Tuo metu, kai buvo siekiama gaminti kuo daugiau žemės ūkio produkcijos, aktualus buvo ir ūkių gamybinio potencialo ekonominis vertinimas. Praktiškai jis rėmėsi gamybos veiksnų teorija, t.y. tuo, kad žemės ūkio produktą kuria darbas, gamybiniai fondai (gamybinis kapitalas) ir žemė.

Vienas iš mažiau paplitusių metodų buvo visų gamybos veiksnų piniginis įvertinimas [24, p. 17]. Žemės piniginiam vertinimui panaudota minėtoji žemės ekonominio įvertinimo balo sukūrimo kaina. Gamybiniai fondai (gamybinis kapitalas) skaičiuojami kaip pagrindinių fondų pradinės vertės (M. Gregorausko nuomone, šiam atvejui geriau būtų tikusių likutinės vertės) ir gamybos metinių išlaidų (be amortizacinių atskaitymų ir darbo apmokėjimo) suma. Darbai atstovavo metinis darbo apmokėjimo fondas su priskaitymais. Taip apskaičiuotas gamybinis potencialas buvo lyginamas su gamybos rezultatais (bendrajai produkcija ir pelnu). Rezultato ir gamybinio potencialo vertės santykis

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 11 18 nutarimu Nr. 473/68 buvo patvirtinta taip nustatyta žemės kaina. Dėl infliacijos ši kaina buvo atitinkamai indeksuojama, o vėliau perskaičiuojama litais [15, p. 53].

rodė gamybinio potencialo naudojimo našumą. Atvirktinis rodiklis apibūdino gamybos rezultato imlumą, t. y. gamybinio potencialo poreikį produkcijos ir pelno vienetui gauti. Imlumo rodiklis buvo skaidomas į gamybinio potencialo sudedamąsias dalis arba, kitaip tariant, buvo žiūrima, koks buvo žemės, gamybinių fondų ir darbo poreikis produkcijos vienetui gauti, t. y. gamybos efektyvumas [21, p. 19].

Kitas, kur kas plačiau taikytas būdas buvo gamybinių funkcijų skaičiavimas. Šiems skaičiavimams paplisti ypač padėjo Stanislovo Martišiaus pritaikytas daugianarės koreliacijos metodas [9, p. 184]. Į regresijos lygtis buvo įtraukiamas žemės ekonominio įvertinimo balas, gamybinių fondų vertė, metinės darbo apmokėjimo fondas ir rezultacinis rodiklis – bendroji produkcija. Kol buvo skaičiuojama mechaninėmis skaičiavimo mašinėlėmis, skaičiavimus labai palengvino S. Martišiaus pasiūlymas naudoti trikampes matricas [17, p. 71].

Gamybinių funkcijų metodą naudojo ir B. Poškus [20, p. 71], siūlydamas gamybinių sąlygų kompleksinį įvertinimą. Nustatydamas šį rodiklį, jis iš pradžių pasitelkęs regresijos lygtis nustatė, kokią įtaką turi kiekvienas gamybos veiksnys (žemės ekonominis įvertinimas, apsirūpinimas pagrindiniais gamybiniais fondais, materialiniais apyvarciniais fondais ir darbo apmokėjimo fondu) bendrosios produkcijos gamybai ir gamybos išlaidoms mažinti. Antai, padidinus visus gamybos veiksmus trigubai, bendroji produkcija didėtų taip: atsižvelgiant į žemės įver-

tinimą – 1,5 karto, į apsirūpinimą pagrindiniais fondais – du kartus, į apsirūpinimą apyvarciniais fondais – 1,8 karto, į apsirūpinimą darbo apmokėjimo fondu – 3,2 karto. Po to jis apskaičiavo kompleksinį rodiklį (K_s) pagal formulę:

$$K_s = \sum_{i=1}^4 \frac{x_i}{x_{iv}} k_i,$$

x_i – i -ojo gamybos veiksnio faktinis lygis ūkyje,

k_i – i -ojo gamybos veiksnio viduti is efektyvumo koeficientas,

x_{iv} – i -ojo gamybos veiksnio respublikos vidurkis.

Naudojant gamybinių funkcijų metodą tarpūkinei ir tarprajoninei gamybinio potencialo dydžio ir jo panaudojimo analizei, buvo galima įvertinti „neregimąjį vadybos veiksnį“ žemės ūkio ekonomikoje. Tai buvo patogus būdas, taikomas susumuojant rajonų ir ūkių socialistinio lenktyniavimo rezultatus, kurių naudojo Žemės ūkio ekonomikos institutas [29].

Toliau buvo nagrinėjami gamybinio potencialo sudedamieji elementai. Žemės, kaip gamybinio potencialo, sudedamosios dalies nagrinėjimą lengvino žemės ekonomikoje vertinimo rezultatai. Jie rodė žemės potencines galimybes, kurių lyginimas su faktiniais rezultatais duodavo turtingos medžiagos pamąstymams.

Apsirūpinti darbo išteklių, efektyviau juos naudoti buvo skiriama daug dėmesio. Buvo skaičiuojami rodikliai, kiek žemdirbiui tenka žemės ploto, koks jo aprūpintumas gamybiniais fondais, koks darbo našumas ir imlumas (palyginti su darbuotojų skaičiumi ir sunaudotomis darbo valandomis). Tuo remiantis buvo nustatomi darbo sąnaudų normatyvai [32, p. 32].

Bene daugiausiai skaičiavimų buvo atliekama, nustatant aprūpintumą gamybiniais fondais,

² Ši metodą Lietuvos žemės ūkio ministerija siūlė taikyti gamybinės veiklos rezultatų analizei (Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija. Rekomendacijos žemės ūkio gamybai intensyviai 1976 metams. Ministerijos 1975 06 18 įsakymas Nr. 915. Vilnius, 1975. P. 274.

gamybinių fondų proporcijas, jų naudojimo efektyvumo rodiklius [32; p. 19]. Tuometinėmis sąlygomis gamybiniai fondai buvo sudaiktintasis darbas, kurį visa visuomenė skyrė žemės ūkiui plėtoti ir žemės ūkio darbo našumui didinti. Visuomenė buvo suinteresuota, kad žemės ūkis kuo efektyviau naudotų gamybinius fondus. Tuo remiantis buvo skaičiuojami gamybinių fondų poreikio ir efektyvumo normatyvai, pagrindinių ir apyvartinių fondų santykis. Atlikus pagrindinių fondų struktūrinę analizę buvo nustatomi fondai, gerinantys žemės kokybę, darbo aprūpintumą fondais, didinančiais darbo našumą, nustatomas gamybinių fondų poreikis ir proporcijos, siekiant sudaryti racionaliausius gamybos plėtros projektus [21, p. 24–52]. Žemės ūkio ekonomikos institutas aktyviai dalyvavo tobulinant gamybos fondų ir kapitalinių įdėjimų efektyvumo skaičiavimo sąjungines metodikas [21; 22; 26]. Net keli sąjunginiai ir tarptautiniai pasitarimai šiais klausimais įvyko Vilniuje.

Ūkininkavimo ekonominių sąlygų išlyginimo teorija ir praktika. Akivaizdu, kad žemės ūkio sąlygos ir žemdirbių veiklos rezultatai ne dėl jų kaltės atskirose Lietuvos vietovėse skiriasi. Štai kaip skyrėsi gamybos rezultatai pagal Lietuvos gamtines zonas (1 lent., apskaičiuota pagal: 14; p. 35).

Jei imtume rajonų grupavimą į keturias grupes pagal žemės ekonominį įvertinimą, tai bendrosios produkcijos gamyba vienam ha žemės ūkio naudmenų (žemės našumas) nuo respublikos vidurkio nukryptų taip: I grupė – 116,2 proc., II – 96,3 proc., III – 90,8 proc. ir IV – 83,4 proc., o vienam darbuotojui (darbo našumas) – I – 121,6 proc., II – 98,6 proc., III – 88,3 proc. ir IV – 77,2 proc. [apskaičiuota pagal: 14, p. 35].

1 lentelė. Gamybos rezultatų skirtumai Lietuvos gamtinėse zonose, proc.

Zonos ir pazoniai	Bendroji produkcija	
	1 ha žemės ūkio naudmenų	vienam darbuotojui
Vakarų Lietuvos zona	87,6	90,0
Pajūrio pazonis	93,2	92,7
Žemaitijos aukštumų pazonis	86,1	89,3
Vidurio Lietuvos zona	111,8	117,2
Šiaurinė dalis	108,9	123,6
Pietinė dalis	116,8	108,8
Rytų Lietuvos zona	90,1	83,4
Rytų Lietuvos aukštumų pazonis	89,2	87,1
Pietryčių Lietuvos pazonis	92,8	75,4
Lietuva	100	100

Rinkos sąlygomis žemės ūkio produktų kainos nustatomos pagal produktų gamybą blogesnėmis sąlygomis. Tarp valstybių šią taisyklę iškraipo protekcinės priemonės, besiremiančios muitų sienomis. Tačiau šalies viduje tokio iškraipymo nėra. Antai tarpukario Lietuvoje žemė buvo rūšiuojama į keturias rūšis. Diferencinės pajamos buvo perskirstomos mokesčiais. Antai už I rūšies žemę buvo nustatytas 9 litų, II – 7,5, III – 5 ir IV – 1,5 lito žemės mokestis [16; p. 26].

Todėl svarbi Žemės ūkio ekonomikos instituto tyrimų kryptis buvo ūkininkavimo ekonominių sąlygų išlyginimo problema [20]. Jos sprendėjai (vadovai – Bolius Poškus, Antanas Martinėnas) rėmėsi principu: jeigu visuomenei reikia produkcijos, gaminamos blogesnėmis sąlygomis, ji turi atlyginti gamintojams didesnes išlaidas. Skirtingoms gamybos išlaidoms atlyginti buvo parinktas kainų diferencijavimo principas. Iš pradžių Lietuvai patvirtintos vidutinės gamintojo kainos buvo diferencijuotos pagal dvi, vėliau pagal keturias rajonų grupes. Galiausiai

2 lentelė. Kai kurių žemės ūkio produktų kainų skirtumai, palyginti su I ūkių grupe, proc.

	I grupė	II grupė	III grupė	IV grupė
Įmitę galvijai	100	107	114	120
Bekoninės kiaulės	100	106	115	125
I rūšies pienas	100	105	111	116

kainas imta diferencijuoti pagal keturias ūkių grupes (kainų zonas). Pirmos kainų grupės ūkiuose žemės ekonominis įvertinimas buvo 87 proc. didesnis negu ketvirtos grupės, 18 proc. daugiau pagrindinių fondų, 8 proc. mažiau darbo išteklių. Palyginti su pirma grupe, kitose grupėse kainos keitėsi [32, p. 166]:

Žemės ūkio produktų valstybinio supirkimo kainos buvo reguliariai (maždaug kas penkmetį) peržiūrimos ir didinamos. Todėl kainos visoms ūkių grupėms buvo didinamos, tačiau nevienodu procentu. Toks Instituto atliekamas diferencinių pajamų perskirstymas garantavo pelningą žemės ūkio verslą visoje Lietuvoje.

Ekonominė kainų diferencijavimo analizė parodė, kad ūkininkavimo ekonominėms sąlygoms išlyginti nepakanka diferencijuoti vien kainas, nors taip kasmet buvo perskirstoma apie 70 proc. diferencinių pajamų [2, p. 10]. Tam reikia suformuoti vientisą ūkininkavimo ekonominių sąlygų išlyginimo sistemą, kuri apimtų ir valstybės subsidijas ūkių gamybiniam ir socialiniam potencialui stiprinti bei plėtoti. Institutas parengė pasiūlymą, kaip nustatyti valstybinius mokesčius, atsiskaitomąsias kainas tarpūkinėje kooperacijoje, diferencijuoti materialinių, techninių išteklių, valstybės kreditų skirstymą ūkiams, išdėstyti melioracijos darbus, valstybės investicijas socialiniams objektams kaime statyti. Svarbios buvo mokslinės rekomendacijos, kaip pertvarkyti kaimo gyvenimo būdą stambios

žemės ūkio gamybos sąlygomis, formuoti ūkių gyvenvietes, kuriose būtų galima geriau tenkinti kaimo žmonių ne tik gamybinius, bet ir socialinius poreikius.

Šių priemonių rezultatas – visos žemės ūkio įmonės tapo rentabilios, ūkių grupių vidutinis rentabilumas išsilygino, visi jie apsirūpino nuosavomis lėšomis gamybai plėtoti, suformavo sąlygas, garantuojančias vienodą apmokėjimą už vienodą darbą. Ūkininkavimo ekonominių sąlygų išlyginimo sistema buvo, anot B. Poškaus, baigiamasis žemės ūkio industrializavimo ekonominių prielaidų realizavimo etapas [2, p. 11].

Žemės ūkio raidos ir specializavimo tyrimai ir jų realizavimas. Šios krypties ekonominius tyrimus iš Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto perėmė ir išplėtojo Žemės ūkio ekonomikos institutas (vadovai – B. Poškus ir A. Poviliūnas) dviem linkmėmis.

Pirma. Analizuojant žemės ūkio raidą, ją lemiančius veiksnius, rengiant perspektyvinės plėtros prognozes, buvo ieškoma Lietuvos racionalios žemės ūkio specializacijos, kuri tenkintų vietos gyventojų žemės ūkio produktų poreikius ir didintų išvežamos iš Lietuvos paklausios produkcijos apimtį.

Žemės ūkio produktų vidaus rinkos poreikiai buvo nustatomi, remiantis gyventojų skaičiaus augimo prognozėmis ir mitybos specialistų rekomendacijomis, kiek ir kokių produktų turėtų suvartoti vidutinis Lietuvos gyventojas. Tokie mitybos racionalai buvo lyginami su statistikos institucijų apskaitomu faktiniu gyventojų maisto suvartojimu Lietuvoje ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse.

Žemės ūkio produktų išvežimo (eksporto) apimtys buvo nustatomos, remiantis buvusios TSRS centrinių ekonomikos instituto progno-

zuojamomis respublikų žemės ūkio produktų tiekimo į sąjunginį fondą apimtėmis.

Atsižvelgiant į bendrus vidaus ir „užsienio“ rinkos poreikius, buvo numatomi Lietuvos žemės ūkio perspektyviniai gamybiniai pajėgumai, reikalingi toms užduotims įvykdyti.

Taip buvo gaunamas optimistinis prognozės variantas. Toliau gamybinių pajėgumų poreikiai buvo koreguojami, remiantis faktinėmis gamybinių pajėgumų raidos tendencijomis ir sąjunginių institutų techninių ir materialinių išteklių paskirstymo respublikoms perspektyvinių apimčių prognozėmis. Pagal šias korekcijas buvo tikslinamas žemės ūkio gamybos apimtys, leidžiančios įvykdyti žemės ūkio produktų pristatymus į sąjunginį fondą ir pagal galimybes vis geriau tenkinti vidaus rinkos poreikius, t. y. buvo rengiamas pesimistinis variantas.

Tokios mokslo darbuotojų parengtos žemės ūkio plėtros prognozės buvo pateikiamos Žemės ūkio ministerijai ir Valstybiniam plano komitetui kiekvieno naujo penkmečio plano sudarymo išvakarėse. Jos buvo svarus argumentas penkmečio planams rengti ir suderinti su TSRS valstybinio planavimo institucijomis.

Žemės ūkio raidos mokslinės prognozės leido pagrįsti žemės ūkio darbuotojų perspektyvinių skaičių, užimtumą, sumažinti žemės ūkio darbuotojų skaičių, naudotiną kitoms ekonomikos šakoms plėtoti, miestams ugdyti.

Pagal anuometinį ir prognozuojamą darbo pasidalijimą Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Baltarusijos žemės ūkis turėjo sudaryti buvusios TSRS intensyviojo pieno bei mėsos galvijininkystės ir bekoninės bei mėsinės kiaulienininkystės zoną. Taip pat joje turėjo būti plėtojama paukštienininkystė, bulvininkystė, daržovinininkystė ir sodininkystė. Javų ūkis turėjo plėtoti pašarinių grūdų gavybą. Tokią žemės ūkio gamybos kryp-

tį (zonų specializaciją) skatino plėtoti palankios gamtinės bei klimatinės sąlygos ir žemdirbių įgūdžiai [14; p. 17].

Lietuva 1986–1990 m. vidutiniškai kitose respublikose kasmet realizuodavo apie 37 proc. pieno produktų, 33 proc. mėsos gaminių. Ši realizuota produkcija sudarė 8,2 proc. buvusios TSRS pieno ir 7,3 proc. mėsos prekių rinkų³.

Lietuvos vidaus rinkoje realizuojama žemės ūkio produkcija garantavo gyventojų maisto produktų suvartojimo lygį, vieną iš aukščiausių buvusioje TSRS ir artimą Vakarų Europos valstybėms⁴.

Antra. Buvo rengiami žemės ūkio išdėstymo Respublikoje projektai, derinant žaliavų bazę ir perdirbamąją pramonę. Šiems projektams realizuoti buvo rengiamos rekomendacijos dėl ūkių specializacijos ir jų produkciją perdirbančių pramonės įmonių išdėstymo.

Pienininkystės ypatumas buvo tas, kad galvijininkystė buvo plėtojama visoje Lietuvos teritorijoje, atitinkamai buvo paskirstyta ir karvių banda. Perdirbamosios pramonės užduotis buvo patiemis iš surinkto pieno gaminti pieno produktus. Todėl pieno surinkimo ir perdirbimo mechanizmas buvo išplėtotas. Lietuvoje veikė Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir Klaipėdos pieno kombinatai, kuriems 1980 m. priklausė penkios miesto pieninės, 45 centrinės sviesto, sviesto-sūrių bei sūrių gamyklos, kur buvo 41 cechas, 162 pieno separavimo skyriai ir keturi tūkst. pieno supirkimo punktų. Šis tinklas turėjo surinkti 861 tūkst. (tarp jų 315–320 tūkst. individualaus sektoriaus) karvių

³ Apskaičiuota pagal: Народное хозяйство СССР и 1990 г. Москва: Финансы и статистика, 1991. С. 503–506, 514.

⁴ Plg. tą patį šaltinį, p. 670 ir Lietuvos statistikos metraštį. 1990 metai. Vilnius, 1991. P. 60.

pieną. 1981–1985 m. pieno vidutiniškai kasmet buvo gaunama po 2,7 mln. tonų ir 1986–1990 m. – 3,2 mln. tonų (iš to skaičiaus apie 1 mln. tonų iš individualaus sektoriaus)⁵. Taigi pieno pramonė turėjo stambių ir smulkių pieno tiekėjų. Tuo metu buvo auginamos Lietuvos žaliųjų ir juodmargių karvių veislės. Lietuvos žaliųjų pienas buvo riebesnis ir labiau tiko sviestui gaminti, o Lietuvos juodmargių pienas buvo liesesnis, labiau atitiko sūrių bei šviežio pieno produktų gamybos reikalavimus. Tuo buvo grindžiami prognoziniai siūlymai, kad ateityje šios pieno zonos turėtų labiau specializuotis, nes sūrių pramonei reikia baltymingesnio, o sviesto pramonei – riebesnio pieno, priemiestinėse zonose – pieno šviežiams produktams gaminti.

Mokslo rekomendacijos ūkiams specializuoti rėmėsi prielaida, kad visos žemės ūkio įmonės turėtų gaminti prekinį pieną ir vienos kurios rūšies mėsą (jautieną ar kiaulieną) ir su šiomis pagrindinėmis ūkio šakomis derinti pagalbines ir papildomas šakas.

Mėsos produktams gaminti buvo formuojamos Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Klaipėdos, Tauragės, Alytaus ir Utenos kombinatų žaliavų zonos. Žemės ūkio ekonomikos instituto rekomendacijose gyvulininkystei specializuoti ir koncentruoti buvo numatoma, kad gyvuliai iš auginimo vietos turėtų būti išvežami mėsos kombinatų specializuotu transportu pagal iš anksto suderintą grafiką, kuris atsižvelgtų į geresnį kombinatų gamybinių pajėgumų apkrovimą ir gyvulių nupenėjimo ūkių terminus, kad gyvuliai nebūtų perlaikomi ūkiuose, nes tai didino ūkiuose neracionalias pašarų ir darbo sąnaudas.

⁵ Lietuvos statistikos metraštis. 1990 metai. Vilnius, 1991. P. 160, 161.

Gyvulininkystės išdėstymas buvo prognozuojamas panaudojant visas Respublikos žemės naudmenas, pieno ir mėsos pramonę išdėstant taip, kad žaliavos vežimo atstumai būtų racionalūs, o augalininkystės prekinų produktų gamyba ir perdirbimas labiau specializuotas.

Rengiant augalininkystės produktų gamybos išdėstymo prognozes, buvo labiau atsižvelgiama į dirvožemio tinkamumą augalams auginti (V. Mališausko, V. Kavaliauskienės, S. Mikalauskiene ir B. Poviliūnienės ariamosios žemės vertinimas pagal atskiras žemės ūkio kultūras [31; p. 32–66]), klimatinės bei orų sąlygas ir kitus veiksnius. Dėl to cukrinių runkelių auginimas buvo koncentruojamas Vidurio Lietuvoje, kurioje buvo suformuotos ir plėtojamos Marrijampolės, Pavėncių, Panevėžio ir Kėdainių cukrinių runkelių auginimo zonos. Prognozės numatė, kad Lietuvos vidaus rinkos poreikiai būtų visiškai tenkinami iš savo gamybos cukraus. Linininkystės zona, kadaise apėmusi visą Lietuvą, pasitraukė į Šiaurės, Vakarų ir Pietvakarių Lietuvą, formuodama savotišką puslankį. Moksliniais tyrimais buvo siekiama parengti tokias žemės ūkio ir linų pramonės ekonominio reguliavimo priemones, kad tiek žemės ūkis, tiek pramonė būtų suinteresuotos gauti kuo daugiau paklausaus ilgo pluošto. Bulvininkystė irgi buvo plėtojama visoje Lietuvoje. Remiantis mokslinėmis prognozėmis ją buvo numatoma labiau specializuoti, atsižvelgiant į atskirų regionų bulvių poreikio ypatumus: vienuose regionuose auginti bulves maistui, kituose – pramoniniam perdirbimui (spirito, krakmolo, konservų pramonei). Aplink Vilnių, Kauną, Klaipėdą, Šiaulius ir Panevėžį buvo formuojamos priemiestinės zonos [14; p. 37, 40, 44, 47].

Šie žemės ūkio raidos prognozių projektai sudarė sudedamąją Respublikos gamybinių jų-

gų išdėstymo, miestų ugdymo dalį. Pramonės išbarstymas po Lietuvos miestus buvo svarbi priemonė riboti kitų buvusių respublikų gyventojų imigraciją į Lietuvą, palengvinti kaimo gyventojų migraciją į miestus, gerinti krašto gyventojų užimtumą.

Išvados

Nagrinėjamo laikotarpio agrarinės ekonomikos moksliniai tyrimai labai padėjo pagrįsti priimtus politinius sprendimus. Autoriaus nuomone, reikšmingos žemės ekonominio vertinimo, žemės ūkio gamybinio potencialo nustatymo, ūkininkavimo ekonominių sąlygų išlyginimo teorija ir praktika, žemės ūkio raidos ir specializavimo analizės ir prognozės.

Šiam laikotarpiui buvo būdingi ne tik stambūs žemės ūkio gamybos, bet ir mokslo bei stu-

dijų koncentravimo, specializavimo užmojai. Rezultatų dažniausiai buvo siekiama ne tiek kokybiniais, kiek kiekybiniais veiksniais, manant, kad ekonominius tyrimus lygiai gerai gali atlikti ir ekonomistai, ir technologai. Praktika parodė, kad lengviau ekonomistui perprasti technologinius dalykus, nei technologui – ekonominius, kiek tai reikia ekonominiams tyrimams, kad moksliniai tyrimai buvo galima atlikti ir mažesnėmis mokslinėmis jėgomis.

Šio laikotarpio patirtis rodo, kad agrarinės ekonomikos tyrimai buvo ir yra svarbus baras, formuojant ir plėtojant žemės ūkio ekonominę politiką. Kai kurias dabartinės agrarinės politikos nesėkmes lemia nepakankamas ankstesnių ir dabartinių ekonominių tyrimų vertinimas, jų išvadų nepanaudojimas siekti geresnių rezultatų.

LITERATŪRA

1. Bulavas J., Grcgorauskas M., Mališauskas V. Lietuvos TSR kolūkių teritorijos organizavimo klausimu / Lietuvos TSR mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Žemės ūkio ekonomikos klausimai (Darbų II tomas). Vilnius: Valst. polit. ir moksl. literatūros leidykla, 1956.
2. Индустриализация сельского хозяйства республик Советской Прибалтики (экономические и социальные проблемы) / Составитель Б. Пошкус. Вильнюс: Мокелас, 1982.
3. Институт экономики Академии наук Литовской ССР. Вопросы размещения и специализации сельского хозяйства Прибалтики и Белорусской ССР. Вильнюс: Газетно-журнальное издательство, 1956.
4. Lietuvos TSR Agropromoninis komitetas, Lietuvos ŽŪEMTI. Lietuvos kaimas 2000 metais. Respublikinės mokslinės gamybinės konferencijos medžiaga / Sudarytojas ir atsakingas redaktorius A. Poviliūnas. Vilnius, 1987.
5. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Biržų rajono Gamybinė-techninė taryba. Kolūkių ekonominė konferencija Biržų rajone. Vilnius, 1959.
6. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Gamybos efektyvumo ekonometrinės analizės problemos (teorija, metodai, algoritmai). Vilnius, 1976.
7. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Lietuvos žemės ūkio specializavimas ir išdėstymas (Darbų VII tomas). Vilnius: Valst. polit. ir moksl. literatūros leidykla, 1959.
8. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Kaupimas ir vartojimas Lietuvos TSR kolūkiuose. Vilnius: Mintis, 1967.
9. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Kolūkių gamybos efektyvumas. Vilnius, 1972.
10. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Kolūkių gamybos intensyvėjimas. Vilnius: Mintis, 1970.
11. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Ekonomikos institutas. Rokiškio rajono Ekonominė taryba. Gaminime daugiau ir pigiau (Rokiškio rajono kolūkių ekonominė konferencija). Vilnius: Valst. polit. ir moksl. literatūros leidykla, 1960.
12. Lietuvos TSR žemės kadastras. Vilnius: Mintis, 1970.
13. Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema. Vilnius: Mokslas, 1985.
14. Lietuvos žemės ūkio specializavimas ir koncentravimas / Sudarytojas A. Poviliūnas. Vilnius: Mokslas, 1982. 156 p.

15. Mališauskas V. Gamtos išteklių naudojimas ir apsauga. Vilnius: Academia, 1993. P. 51.
16. Mališauskas V., Vaitickūnas J. Žemės ekonominis vertinimas ir jo panaudojimas. Vilnius, 1963. P. 70.
17. Мартишюс С. Методологические проблемы построения эконометрических моделей. Вильнюс: Мокслас, 1979.
18. Mclioracijos ekonominis efektyvumas / Paruošė V. Mališauskas. Vilnius, 1970.
19. Poškus B. Savikainos mažinimas kolūkiuose. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. literatūros leidykla, 1961.
20. Пошкус Б. Выравнивание экономических условий хозяйствования. Вильнюс: Мокслас, 1979.
21. Повилюнас А. Эффективность использования основных фондов животноводства. Москва: Агропромиздат, 1985.
22. Povilūnas A., Klimavičiūtė V., Tamošiūnas A. Žemės ūkio ap rūpinimas fondais ir produkcijos fondų poreikio normavimas // Lietuvos ŽŪEMTĮ. Žemės ūkio gamybos ekonominis skatinimas / Moksl. darbai. T. XII. Vilnius: Mokslas, 1980.
23. Повилюнас А. К вопросу об денежной оценке земли / Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, t. 3 (25), 1967. P. 3.
24. Повилюнас А. Об учете фактора природных условий при изучении эффективности производственных фондов. // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 3 (28) t. Vilnius: Mintis, 1968.
25. Повилюнас А. Основные направления совершенствования систем ведения сельского хозяйства // ВНИЭСХ. Научные основы разработки систем ведения сельского хозяйства / Сборник научных трудов. Вып. 125. Москва, 1988. С. 33–39.
26. Повилюнас А. Выступление по докладом Черемушкина и Лященко / Академия наук СССР. Методы и практика определения эффективности капитальных вложений и новой техники / Сборник научной информации. Вып. 14. Москва: Наука, 1968.
27. Pričinauskas J. Materialinio sinteresuotumo kėlimas kolūkiuose. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. literatūros leidykla, 1958.
28. Studia universitatis scientiarum agriculture Debreceniensis. Tom XXV. A Debreceni agrártudományi Egyetem. Tudományos Közlemények. Debrecen, 1985.
29. Vaitauskas J. Socialistinis lenktyniavimas žemės ūkyje. Vilnius: Mintis, 1982.
30. Vasinauskas P. Lietuvos žemės ūkio mokslų raida. Vilnius: Mokslas, 1986.
31. Žemė ir gamyba. Vilnius: LTSR MA Ekonomikos institutas, 1977.
32. Žemės ūkio ekonomisto žinynas / Sudarė E. Rudys. Vilnius: Mokslas, 1978.

AGRARIAN ECONOMICS AT VILNIUS RESEARCH INSTITUTES IN THE YEARS 1945–1990

Summary

During the years 1945–1990 the centers of agrarian economics science were formed in Kaunas and Vilnius. The Institute of Economics at the Academy of Science and the Institute of Agricultural Economics at the Ministry of Agriculture have functioned in Vilnius.

The main trends of their's research were as following: economic estimation of natural resources, estimation of agricultural production potential and usage, equalization of economic opportunities in farming, distribution and specialization of agriculture.

Įteikta 2000 m. vasario mėn.